

Janusz Lemański

Od Boga El do kultu jedynego Jahwe

Verbum Vitae 3, 277-280

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OD BOGA EL DO KULTU JEDYNEGO JAHWE

Ks. Janusz Lemański

M.S. Smith, *The Origin of Biblical Monotheism. Israel's Polytheistic Background and the Ugaritic Texts*, Oxford University Press; Oxford 2001.

Kolejna książka znakomitego amerykańskiego wykładowcy z New York University, choć sam autor nie zaznacza tego wprost, jest nawiązaniem do jego poprzednich monografii poświęconych literaturze ugaryckiej i jej związkom z Biblią hebrajską. Odnosi się to szczególnie do monograficznego opracowania z 1990 roku zatytułowanego *The Early History of the God*. Autor nawiązuje do tej pozycji przede wszystkim w kontekście krytycznych uwag dotyczących samej metody analizy, którą tam zaproponował. Zarzuty dotyczyły głównie braku omówienia tła historycznego, co według recenzentów stanowiło istotny brak w prezentacji mapy religijnej Kanaanu (s. 14-24). W nowej książce Smith zamierza, jak sam pisze, rozwinąć ten aspekt. O ile jednak w poprzedniej monografii stosował typowe dla badań porównawczych literatury ugaryckiej i biblijnej „atomistyczne” podejście do problemu bóstwa (analogia, etymologia, studium indywidualnych bóstw), o tyle teraz z tak wypracowanej poprzednio typologii bóstw ugaryckich i ich relacji z biblijnym obrazem Boga zamierza odtworzyć bardziej generalną strukturę rzeczywistości religijnej starożytnego Kanaanu (*This book attempts to combine the advantages of these approaches in examining*

the major indigenues conceptual structures that ancient Ugaritic and Israelite societies used to construct their religious reality s. 8). Omawiając jednak trudności z określeniem zakresu pojęcia „Kanaan” oraz jego relacją z Ugarit, proponuje zastąpić je bardziej precyzyjnym zwrotem *West Semitic* (s. 15.17).

Monografia ma trzy części. W pierwszej zatytułowanej *The Structures of Divinity* (s. 27-81) używając najpierw zmodyfikowanej zasady Wiggemanna zastosowanej do omówienia religii mezopotamskiej (*periphery opposed to center*) Smith próbuje opisać strukturę świata bóstw ugaryckich dzieląc go na trzy części: *center*, *periphery* i *beyond the periphery* (= *beyond the organized cosmos*). Wychodząc z tak ukonstytuowanej mapy religijnej rozważa następnie wewnętrzną politykę bogów, ich wzajemne relacje i przełożenie tych relacji na świat ludzi. Wzajemne korespondencje i szeroko stosowana terminologia familijna w panteonie ugaryckim ukazuje patrymonialny i rodzinny charakter jego struktury religijnej określany przez autora jako *Divine Family* (s. 54-66). Omówienie różnych relacji i zależności bóstw z mitologii ugaryckiej pozwalają, jak zauważa autor, na skonstruowanie pojęcia bóstwa w ogóle, tak jak pojmowano je w mentalności semickiej. Integralny i familijny charakter panteonu tworzy, według Smith'a, swoisty rodzaj pojęcia jedności bóstwa (*oneness*). Ta boska rodzina jest więc paradoksalnie rodzajem mono-teizmu wewnątrz politeistycznej struktury panteonu ugaryckiego. Takie rozumienie bóstwa i boskości jest bardziej wymowne w świecie, gdzie najwyższy i podstawowy zarazem poziom asocjacji i identyfikacji społecznej opiera się na rodzinie.

W drugiej części swojej książki *Characteristic of Divinity* (s. 83-131) autor próbuje dokonać bardziej szczegółowego omówienia poszczególnych bóstw z panteonu ugaryckiego. Smith podkreśla, że normą w opisie bóstwa w Ugarit jest antropomorfizm. Szczególne miejsce w tej analizie zajmuje cykl o życiu i śmierci Baala (s. 83-103), w którym autor odnosi się krytycznie do popularnej jesz-

cze w latach 90-tych teorii Jamesa G. Frazera. Ten badacz i teoretyk historii religii proponował wyróżnienie nowej klasy bóstw określanej przez siebie jako *dying and rising Gods* (umierający i powstający [do życia] bogowie). Smith podsumowuje dyskusję toczącą się przez lata, która pozwala na odrzucenie kategorii zaproponowanej przez Frazera. Nie poprzestaje jednak na tym. Porównując cykl o Baalu z Ugarit z hetyckim mitem o „śpiącym bogu” Telepinu sugeruje, że historia Baala jest ugarycką wersją takiego „śpiącego boga”, dostosowaną do realiów politycznych tego miasta.

Trzecia część *The Origin of Monotheism in the Bible* (s. 135-194) zajmuje się wreszcie jednym z najważniejszych aspektów religii Izraela, jej monoteizmem. Autor omawia najpierw współczesne badania archeologiczne i lingwistyczne, które pozwalają uzasadnić tezę, że pierwotnie Bogiem Izraela był El a nie Jahwe, na co wskazuje także element teoforyczny w samej nazwie Izra-El. (s. 135-148). Następnie neguje rozumienie monoteizmu jako oddzielnego etapu w rozwoju religii Izraela. Według niego chodzi o swoisty rodzaj retoryki podkreślającej ekskluzywność kultu Jahwe w Izraelu (s. 149-166), z którego pod wpływem zmian historycznych wyłonił się czysty monoteizm. Na potwierdzenie swojej tezy analizuje teksty z Rdz 1; Prz 1-9 i Dn 7 (s. 167-178), aby wreszcie omówić apogeum takiej retoryki w Iz 40-55 (s. 179-194).

Co można zarzucić nowej monografii Smith'a? Bez wątplenia brak bibliografii, co utrudnia dostęp do obszernej literatury wykorzystanej przez autora. Kolejny mankament stanowi umieszczenie wszystkich przypisów na końcu książki. Biorąc pod uwagę, że stanowią one 1/3 objętości całej monografii i zawierają nie tylko proste odniesienia do cytowanych pozycji, ale czasem także obszerne dyskusje uzupełniające jej treść, taki sposób umieszczenia not utrudnia lekturę całej książki. Choć autor deklarował we wstępie chęć poszerzenia kontekstu historycznego omawianej przez siebie mitologii i jej związków z Biblią, to wydaje się, że nie do końca udało mu się dotrzymać obietnicy. Odniesie-

nia historyczne owszem są, ale bardzo nieliczne i często bardziej hipotetyczne niż oparte na rzetelnej analizie danych. Autor omawiając wreszcie proces przejścia z dominującej roli boga El w Izraelu do ekskluzywnego kultu Jahwe właściwie nie daje odpowiedzi (nawet hipotetycznej) na pytanie: jak ten proces mógł się dokonać. Znajdziemy tu wzmianki o idei henoteizmu (s. 78.150.154), tak szeroko dyskutowanej dzisiaj w badaniach nad rozwojem monoteizmu w Izraelu, ale Smith robi wrażenie, jakby nie przywiązywał do niej większej wagi i zadowala się stwierdzeniem, że hierarchia relacji pomiędzy bóstwem El i Jahwe zagubiła się w procesie rozwoju religii Izraela.

Plusem omówionej tu monografii jest niewątpliwie oryginalność wielu teorii zaproponowanych przez autora, jak choćby próba reinterpretacji cyklu o Baalu w kontekście mitologii hetyckiej. Książka zawiera także indeks rzeczowy i biblijny, co w znacznym stopniu ułatwia poruszanie się po bogatym materiale zawartym w książce.